

Радзіваноўская Н.А. (Мінск, Беларусь)

СЛОВАЎТВАРАЛЬНЫЯ АСАБЛІВАСЦІ ПРОСТЫХ АЙКОНІМАЎ, СУАДНОСНЫХ З НАЗВАМІ РАСЛІННАГА СВЕТУ, У ФОРМЕ МНОЖНАГА ЛІКУ

Важным і неабходным этапам у даследаванні айканіміі з'яўляецца словаўтваральны аналіз. Вывучэнне тапанімічных дэрывацыйных працэсаў дае магчымасць вызначыць асноўныя тапонімаўтваральныя тыпы і мадэлі. На аснове марфалагічнай і словаўтваральнай структур онімаў можна акрэсліць час і грамадска-гістарычныя ўмовы ўзнікнення найменняў, паколькі іх марфалогія непасрэдна звязана з пэўнай культурна-гістарычнай эпохай. Адною з першых у беларускай тапаніміцы да аналізу структуры беларускіх геаграфічных назваў звяртаецца В.П. Лемцюгова [3]. Яна выдзяляе першасныя і другасныя тапанімічныя назвы. Да першасных адносяцца тыя, якія пазбаўлены з пункту гледжання структуры тапоніма якіх-небудзь істотных тапанімічных адзнак або выяўленых у недастатковай ступені. Сюды аднесены назвы населеных пунктаў, якія ўтвораны семантычным спосабам на аснове апелятываў, антрапонімаў і гідронімаў. Другасныя найменні – гэта тапонімы, што валодаюць якой-небудзь словаўтваральнай прыкметай, якая мае пэўную тапанімічную нагрузку. Гэта назвы, утвораныя пры дапамозе розных афіксаў. Першасныя тапонімы даследчыца разглядае ў двух групах: простыя і састаўныя.

З пункту гледжання структурна-граматычных асаблівасцей айконімы, судносныя з назвамі расліннага свету, можна падзяліць на 3 групы: 1) простыя айконімы; 2) складаныя айконімы; 3) састаўныя айконімы.

Простыя айконімы – гэта аднаслоўныя назвы ў форме назоўніка або прыметніка. У граматычных адносінах яны падзяляюцца на дзве групы: а) айконімы ў форме адзіночнага ліку; б) айконімы ў форме множнага ліку.

Прымяненне такога класіфікацыйнага крытэрыю абумоўлена перш за ўсё тым, што флексія ў складзе тапанімічных фармантаў, як правіла, не з'яўляецца паказчыкам адзіночасці ці множнасці і не вылучаецца так выразна, як у апелятывах. У айканіміі яна ў шэрагу выпадкаў з'яўляецца носьбітам чыста тапанімічнай або айканімічнай функцыі. Акрамя таго, на думку анатомалагаў, айконімы ў форме адзіночнага ліку адрозніваюцца ад айконімаў у форме множнага ліку і па прынцыпах утварэння.

Спынімся падрабязней на аналізе простых айконімаў у форме множнага ліку. Сярод айконімаў у форме множнага ліку можна вылучыць дзве групы: 1) айконімы флексійнага ўтварэння; 2) айконімы суфіксальна-флексійнага ўтварэння.

Айконімы флексійнага ўтварэння аб'ядноўвае выключна форма множнага ліку. Суфіксы, запазычаныя айканіміяй разам з апелятывамі, пры класіфікацыі ў разлік не прымаюцца, паколькі яны не выяўляюць якіх-небудзь прыкмет айканімізацыі.

Сабраны фактычны матэрыял сведчыць, што сярод айконімаў флексійнага ўтварэння выдзяляецца дзве групы: айконімы ў форме назоўнікаў і айконімы ў форме прыметнікаў. У форме назоўнікаў намі

адзначаны 236 айконімаў, якія з'яўляюцца назвамі 469 населеных пунктаў. У сувязі з тым, што гэта досыць вялікая група айконімаў, мы не будзем падаваць іх усе, а прывядзём толькі некаторыя прыклады: *Агуркі (Верхнядзв.), Алешнікі (Лаг.), Апенькі (Віл.), Арэхі (Віц.), Асінікі (Паст), Кусты (Верхнядзв.), Ланухі (Кап.), Маліннікі (Глыб.), Хвашчы (Краснап., Чашн.), Чароты (Пух.), Ягадкі (Уш.)* і інш.

Вольфганг Шпербер адзначае, што айконімы ў форме множнага ліку не заўсёды выражаюць значэнне множнасці аб'ектаў або якога-небудзь калектыву. Маюцца на ўвазе такія назвы, як *Бярозы, Дубы, Ліпкі*, у якіх, на яго думку, форма множнага ліку можа выступаць толькі ў якасці айканімічнага паказчыка. Несумненна таксама, што, як і некаторыя іншыя айканімічныя фарманты, форма множнага ліку ў выніку працяглага выкарыстання ў айканіміі не магла не выявіць тэндэнцыі да айканімізацыі. Ужо з XV ст. словаўтваральная мадэль *Pluralia tantum* з'яўляецца адной з самых пашыраных у дэрывацыйнай сістэме беларускай айканіміі [5, с. 317].

Пры аналізе фактычнага матэрыялу намі адзначана таксама 18 айконімаў у форме прыметнікаў множнага ліку, якія з'яўляюцца назвамі 44 населеных пунктаў: *Асавыя (Міёр.), Асавыя (Навагр.), Баравыя (Астр., Барыс., Брасл. – 4, Верхнядзв., Віл. – 4, Віц. са 1967, Гарад., Круп., Міёр., Мядз., Пол., Сморг., Уздз., Уш. – 2, Чашн. Шч.), Дубавыя (Барыс., Валож.), Дуброўскія (Тал.), Цыбульскія (Дубр.)* і інш. Як сведчыць геаграфічны аналіз, айконімы флексійнага ўтварэння пашыраны на тэрыторыі ўсёй Беларусі, за выключэннем асобных раёнаў на ўсходзе, захадзе і поўдні Беларусі.

Да суфіксальна-флексійнага спосабу ўтварэння адносяцца айконімы з апелятыўнымі і антрапанімічнымі суфіксамі, якія ў выніку працягласці ўжывання ў айканіміі набылі айканімічную функцыю. Разам з паказчыкамі множнага ліку *-а, -і (-ы)* яны ўспрымаюцца зараз як непадзельныя самастойныя айканімічныя фарманты: *-ічы (-ычы), -ата (-ята), -аны (-яны), -аўцы (-оўцы), -ішкі (-ышкі)* і інш.

Фарманты *-ічы (-ычы), -авічы (-овічы), -евічы (-эвічы), -іцы (-ыцы)*. У старажытнасці гэтыя фарманты выкарыстоўваліся для ўтварэння асабовых уласных імёнаў, імёнаў па бацьку і прозвішчаў. Яны з'явіліся асновай для станаўлення адной з самых прадуктыўных беларускіх айканімічных мадэлей на *-ічы (-ычы), -авічы (-овічы)*. У афармленні названых фармантаў намі адзначана 50 айконімаў, якія з'яўляюцца назвамі 57 населеных пунктаў: *Арэхавічы (Гродз., Пол.), Бабовічы (Калінк.), Калінічы (Нар.), Кляновічы (Круп.), Лазовічы (Нясв.), Рамашкавічы (Паст.)* і інш. Айконімы гэтай мадэлі сустракаюцца на тэрыторыі ўсёй Беларусі, за выключэннем Магілёўскай вобласці, дзе адзначаны адзінкавыя ўтварэнні.

Як адзначае В.П. Лемцюгова, пераважная большасць зафіксаваных у Беларусі айконімаў на *-ічы (-ычы)* па паходжанні патранімічныя [2, с. 132]. Аднак зусім відавочна, што вышэй адзначаныя намі айконімы не з'яўляюцца патранімічнымі па сваім паходжанні. Яны створаны на аснове апелятыва на ўзор патранімічных утварэнняў.

У якасці структурнага варыянта фарманта *-ічы (-ычы)* у некаторых назвах выступае фармант *-іцы (-ыцы)*: *Дубавіцы (Віц.), Ліпніцы (Міёр.)* і інш. Усяго адзначана 14 такіх айконімаў, якія з'яўляюцца назвамі 14 населеных пунктаў. Наяўнасць гэтага фарманта магла быць абумоўлена дзвюма прычынамі – дысімільнасцю або ўплывам польскай мовы. Як адзначаюць анатомалагі, у гістарычных помніках XV – XVII стст. айконімы ў афармленні фарманта *-іцы (-ыцы)* сустракаюцца вельмі рэдка [2, с. 134].

Айконімы з фармантам *-іцы (-ыцы)* сустракаюцца пераважна ў заходняй Беларусі. У цэнтральных раёнах і далей на ўсход іх колькасць прыкметна змяншаецца.

Фарманты *-онкі (-ёнкі), -анкі (-янкi), -аты (-яты), -анты.* У межах Беларусі айконімаў, суадносных з назвамі расліннага свету, у афармленні гэтых фармантаў адзначана толькі 9 (10 населеных пунктаў): *Арэшанкі (Віц.), Вербалаты (Слон.), Караняты (Астр.), Лешчаняты (Смарг.), Ліпалаты (Брасл.), Ліпанты (Міёр.), Лісіялкі (Стол.), Мианкі (Кам.), Чарнічонкі (Уш., Шум).*

Апелятыўныя ўтварэнні на *-онак (-ёнск)* на тэрыторыі Беларусі займаюць невялікі ў параўнанні з рускай мовай арэал пашырэння. На думку В.П. Лемцюговай, гэта дае падставы сцвярджаць, што эпіцэнтр гэтай з'явы знаходзіцца за межамі сучаснай Беларусі [2, с. 137].

Фарманты *-аўцы (-оўцы), -еўцы (-эўцы), -анцы, -інцы, -энцы, -цы.* На тэрыторыі Беларусі ўсяго занатавана 13 айконімы (65 населеных пунктаў) у афармленні гэтых фармантаў: *Альшэўцы (Брасл., Лях., Шарк.), Бярозаўцы (Мал.), Вішнёўцы (Доки.), Грушаньцы (Іўеў.), Дубінцы (Воран., Чашн.), Дубцы (Кір.), Дубяны (Мін.)* і інш. Разам з тым нельга выключаць і тое, што некаторая частка айконімаў утворана на аснове назваў калектыву людзей – выхадцаў або высяленцаў з якога-небудзь населенага пункта, напрыклад, *Альшэўцы < альшэўцы* – выхадцы з вёскі Альшэва. Аднак адназначна сказаць, што ў аснове – назва расліны ці групы людзей – таго ці іншага айконіма зараз немагчыма. Айконімы, аформленыя гэтымі фармантамі, у асноўным сканцэнтраваны на Віцебшчыне і ў заходніх раёнах Беларусі.

Фарманты *-аны (-яны), -ане (-ані), -іны.* Існуе думка, што беларуская айканімічная мадэль на *-аны (-яны)* аб'яднала ў сабе дзве: мадэль літоўскай мовы на *-ėnai, -onys* і мадэль беларускай мовы на *-ане* ці мадэль Pluralia tantum ад беларускіх антрапанімічных асноў на *-ан* (Лабан – Лабаны) або ад літоўскіх антрапанімічных асноў на *-onis, -ėnas*, асвоеных у беларускай мове як асновы на *-он, -ен* [1, с. 36-51].

У афармленні гэтых фармантаў усяго адзначана 29 айконімаў, якія з'яўляюцца назвамі 41 населенага пункта: *Бараўляны (Барыс., Віц., Мін., Уш.), Грабяні (Гродз., Доки., Лельч.), Грыбаны (Маг.), Дубчаны (Лід.)* і інш. Геаграфічны аналіз сведчыць, што ў асноўнай сваёй масе айконімы, аформленыя гэтымі фармантамі, сканцэнтраваны на поўначы і паўночным захадзе Беларусі, але спарадычна сустракаюцца на ўсёй тэрыторыі рэспублікі.

Фарманты *-ішкі (-ышкі)* адносяцца да суфіксальных дэрыватаў літоўскага паходжання. Беларускі айканімічны фармант *-ішкі (-ышкі)* тэарэтычна зводзіцца да чатырох літоўскіх тапанімічных суфіксаў: *-iškė, -iškės, -iškis, -iškiai* [1, с. 36-51]. Аналіз апелятыўнага і тапанімічнага матэрыялу Беларусі і Літвы дазволіў навукоўцам прыйсці да высноў, што айконімы з суфіксамі *-ішкі (-ышкі)* у Беларусі на паўднёвым і цэнтральных адрэзках беларуска-літоўскага пагранічча адпавядаюць літоўскай айканімічнай мадэлі *Pluralia tantum* на *-iškės*, на паўночным адрэзку – мадэлі *Singularis* на *-iškė* і, магчыма, на цэнтральным адрэзку – мадэлі *Singularis* на *-iškis* [1, с. 11-36]. У айканімію, па меркаванні М.В.Бірылы і А.П.Ваганаса, гэтыя суфіксы прыйшлі двума асноўнымі шляхамі: 1) праз назвы калектыву людзей па назве месца пражывання ці па імені іх роданачальніка; 2) праз назвы мясцовасці па прозвішчы ці імені ўладальніка або асобы, якая пражывала на гэтым месцы [1, с. 10].

У афармленні гэтага фарманта ўсяго намі адзначана 18 айконімаў, якія з’яўляюцца назвамі 22 населеных пунктаў: *Асінішкі (Астр.), Грачанішкі (Астр.), Качанішкі (Паст.), Ліпнішкі (Астр. – 2, Іўеў – 2), Лясішкі (Брасл.)* і інш. Гэтыя айконімы сканцэнтраваны пераважна на беларуска-літоўскім паграніччы.

Фармант *-уны (-юны)* у беларускай айканіміі непрадуктыўны. Зафіксаваны толькі 2 айконімы, якія з’яўляюцца назвамі 7 населеных пунктаў: *Баруны (Ашм., Брасл. да 1971), Лесуны (Барыс., Лоеў., Нясв., Паст., Сл.)*.

На думку шэрагу даследчыкаў, айканімічная мадэль на *-уны* ўзнікла ў выніку асваення літоўскай мадэлі на *-йнаі*. Магчыма, сучасныя айконімы на *-уны* аб’ядноўваюць 3 першапачаткова розныя мадэлі: 1) асвоеную па законах беларускай мовы літоўскую тапанімічную мадэль на *-йнаі*; 2) усходнеславянскую айканімічную мадэль *Pluralia tantum* ад беларускіх антрапонімаў на *-ун*; 3) гібрыдныя айконімы мадэлі *Pluralia tantum* ад антрапонімаў на *-ун* з літоўскага *-инаs*.

Па паходжанні суфікс *-йнаі* ў літоўскай айканіміі – антрапанімічны і амаль усе айконімы на *-йнаі* з’яўляюцца *Pluralia tantum* ад літоўскіх айконімаў з суфіксам *-инаs*.

Асновай тапанімічнай мадэлі на *-уны* з’яўляецца літоўская тапанімічная мадэль *-йнаі*, якая амаль раўнамерна рэалізуецца па ўсёй усходняй Літве. На карысць гэтага гаворыць, па-першае, лакалізацыя айконімаў на *-уны* на беларуска-літоўскім паграніччы, і, па-другое, той факт, што суфікс *-ун* у беларускай мове адносна абмежаваны. Ён галоўным чынам ужываецца для ўтварэння назваў асоб па якіх-небудзь прыкметах (*гарбун*) ці дзеяннях (*пяюн*). Для гэтай жа мэты ў беларускай мове ўжываюцца суфіксы *-ан, -ач* і інш. [4, с. 173]. Усе яны вядомыя ў антрапаніміі, адкуль у складзе ўтваральнай асновы і трапілі ў айканімію.

Фармант *-югі, -ягі* таксама непрадуктыўны. У яго афармленні адначаны толькі 3 айконімы, якія з’яўляюцца назвамі 4 населеных пунктаў: *Беразюгі (Расон.), Ліпнягі (Ашм., Шарк.), Саснягі (Леп.)*.

Фармант -ухі, -ыхі выкарыстаны ў 3 айконімах (3 населеныя пункты): *Барухі (Гродз. да 1978), Грачухі (Жлоб.), Грачыхі (Тал.)*.

Фармант -ачы (-ячы). Пры яго дапамозе ўтворана 2 айконімы, якія з'яўляюцца назвамі 5 населеных пунктаў: *Грыбачы (Гарад., Маг.), Сукачы (Жытк., Драг., Драг. да 1976)*.

Фарманты -уйкі, -анькі адпаведна аформілі айконімы *Беразуйкі (Мсц.) і Брычанькі (Доки.)*

Такім чынам, пры словаўтварэнні айконімаў даволі актыўна і паслядоўна выкарыстоўваецца мадэль *Pluralia tantum* (каля 32% ад агульнай колькасці простых айконімаў), у якой вылучаюцца назвы флексійнага і суфіксальна-флексійнага ўтварэння. Найбольш пашыраны айконімы флексійнага ўтварэння, у якіх флексія множнага ліку з'яўляецца сродкам айканімізацыі апелятываў. Усяго занатавана 254 айконімы (513 населеных пунктаў) флексійнага ўтварэння ці каля 60% ад агульнай колькасці множналікавых назваў. Найбольш пашыранымі сярод іх з'яўляюцца айконімы ў форме назоўнікаў. Яны складаюць каля 93% ад агульнай колькасці найменняў флексійнага ўтварэння. Назвы ў форме прыметнікаў у айканімічнай сістэме прадстаўлены значна меншай колькасцю і складаюць прыкладна 7% ад агульнай колькасці флексійных айконімаў.

Сярод суфіксальна-флексійных ўтварэнняў пашыраны айконімы з фармантамі *-ічы(-ычы), -авічы(-овічы), -аўцы(-оўцы), -еўцы(-эўцы), -анцы, -інцы, -энцы, -цы; -аны(-яны), -ань(-ань), -іны*. Айконімы, утвораныя пры дапамозе гэтых фармантаў, адпаведна складаюць каля 30%, 26% і 18% ад агульнай колькасці назваў суфіксальна-флексійнага ўтварэння. Спарадычна ў айканімічнай сістэме сустракаюцца назвы, аформленыя фармантамі *-іцы(-ыцы); -онкі(-ёнкі), -янкі(-янкі), -уны(-юны)*. Усяго намі прааналізавана 165 айконімаў (216 населеных пунктаў) суфіксальна-флексійнага ўтварэння.

Літаратура

1. Бірыла, М.В., Заганас, А.П. Літоўскія элементы ў беларускай анамастыцы / М.В.Бірыла [і інш.] – Мн.: Навука і тэхніка, 1969. – 100 с.
2. Лемцюгова, В.П. Беларуская анамастыка: Лінгвістычны аналіз назваў населеных пунктаў Мінскай вобласці / В.П.Лемцюгова – Мн.: Навука і тэхніка, 1970. – 150 с.
3. Лемцюгова, В.П. Топонимия Минщины: Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.661 / Ин-т мовазнаўства АН БССР / В.П.Лемцюгова – Мн., 1966. – 24 с.
4. Сцяцко, П.У. Беларускае народнае словаўтварэнне. Афіксальныя назоўнікі / П.У.Сцяцко – Мн.: Навука і тэхніка, 1977. – 320 с.
5. Sperber, W. Die Bedeutung der Plurals bei sorbischen Flurnamen / W.Sperber // Zeitschrift für slawistik. – В.3. – Н. 2 – 4. – Berlin, 1958. – S. 310 – 322.